

הבשורה עליפי אידה

גרמה לכך החלטה של השוק האירופי המשותף, שקבעה כי התורכים העות'מאניים ביצעו רצח עם בארמנים ב-1915. תורכיה היא מדינה אסלאמית בעיקרה, אך 10% מאוכלוסייתה ר-3% משיטתה שוכנים באירופה. היא ביקשה להתקבל לשוק. וזה היתנה את הצטרפותה ב-הכרה ברצח העם הארמני ובעדיה הכורדית. מול דרישה זו באו התורכים הנזעמים למסור את גירסתם. על פיה, הארמנים מרדו בתורכיה במלחמת העולם הראשונה, בשיתוף פעולה עם אויבתה, רוסיה הצארית. הארמנים שכחו רבבות תורכים, כדי לסלק את התורכים מן השטח ולהקים מדינה ארמנית. התורכים "העבירו את הארמנים מאזורי המלחמה... העברה זו בוצעה בתנאים של מילחמה, באיזור שיש בו תשתית תחבורתית עלובה ביותר ותנאים גיאוגרפיים קשים כמוות, בתקופה של מגפות ורעב. למרבה הצער איכרו ארמנים רבים את קודם כל בתנאים אלה."

מול פרשה מצערת זו מביאים התורכים עובדות שכאן לפאר את עברם ההומאני, ולייחס מגעים שפלים למי שמותיים עליהם ביקורת. למשל: "העות'מאנים קיבלו בכרכה את פניהם של רבבות יהודים שברחו מפני האינקוויזיציה ב-1492. אלפי יהודים שברחו מפני הפוגרומים של הצאר והרדיפות הנאציות מצאו מיקלט בקרב העות'מאנים ובקהילה התורכית."

אם כן, מדוע מותחים ביקורת על היחס לארמנים? פשוט מאוד: בגלל "ההשמדה הכמעט-מוחלטת של יהודים, צוענים ונכים, שגם אחרים שותפים לה מבחינה פעילה ומוסרית... מיליון אלג'ירים נהרגו בידי הצרפתים, וכל האוכלוסיה המוסלמית בחצי האי קרים נעלמה כברית-המועצות."

יתר על כן, גם כיום יש באירופה "לחצים גיועניים" נגד "פועלים זרים, שהפכו כנראה תחליפים קלים ליהודים." זהו רמז לפועלים התורכיים, העובדים בגרמניה — אך הרבר לא נאמר בפירוט.

מדוע מנסים האירופים להגדיר את "ההעברה הארמנית" כרצח עם? "האם הם מנסים לטהר את הנוצרים, לפחות חלקית, על-ידי הכחשת הייחוד של השואה, ועל-ידי האשמת-השואה של התורכים, שהם מוסלמים, כאילו ביצעו קודם לכן רצח עם בנוצרים... בקיצור, האם הם מעבירים אלינו את הרישעות שלהם עצמם?"

ורעיון מתוחכם: "האם רוצים להתנות את הצטרפותה של תורכיה לשוק האירופי המשותף בכך שתורכיה תהיה 'אירופית' על-ידי כך שהיא תודה ברצח עם?"

וגם טענה מוכרת: כיום עומרת תורכיה "ביניים (האירופים) ובין המיזרח התיכון, שבו שוררים תהויווהו ומילחמה, כמדינה היציבה והחוקה היחידה באיזור."

אצלי, כיהודי וכישראלי, מעוררות טענות אלה רגשות מעורבים. מצד אחד אכן מבקשים יהודים רבים להכיר בייחוד המוחלט של השואה, ומתנגדים בתוקף להשוואתה לרצח העם הארמני. אולי מפני שהארמנים לא נרצחו במתנות-השמדה מודרניים, אלא במעשי-טבח פשוטים. הקורבנות נאמדים ב-1.5 מיליון.

מאידך, ייחוס האשמה לקורבנות, שעזרו כביכול לאויב, מזכירה את הטענות המושמעות כיום בגרמניה, כאילו "הכריזו היהודים מילחמה על הרייך השלישי", ועליכן נחשבו כאויבים כרין.

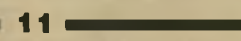
גיבורה בעלת קרחת

מה להגיד על עורבים, הסרט בן 40 הדקות של תלמידי בית-צבאי, שהוקרן השבוע לקהל מובחר, שגילו הממוצע היה — כך נדמה — 18?

אם להתחייס אליו כאל תרגיל של תלמידי-קולנוע, אפשר לדבר עליו בהתלהבות. זהו קולנוע אמיתי. הצילומים טובים. עושר של צבעים. השחקנים משכנעים. בימיו בוטח של איילת מנחמי הצעירה.

אם להתחייס אל יצירה זו כאל סרט ממש, יש צורך להנמיך את הטון. אין בסרט עלילה אמיתית. נערה מן ההתיישבות העובדת באה העירה, נקלטה בקומונה של תימחונים, הומר סכסואלים, קוקסינלים ומה-עוד. יש משברים. מריבות. מישוה מת. הגיבורה הקרחת פוסעת לעי-כר הרוחה. העורבים מתעופפים ומספקים לסרט את שמו. סוף. מבחינה מיקצועית, זוהי יצירה רתיבוס. היא די מייגעת. המסר הוא תפל: שבירת המוסכמות שנשברו זמן. התקשטות בשפה חרשה, המתיישנת במהירות שאינה אלא סלאנג של שיכבתי

גיל קטנה. נסיון לייחס חשיבות לתופעות-שוליים שגם הן יחלפו במהירות. אין עומק. לא עומק אנושי ולא עומק חברתי. אבל איני רוצה לקטר. כנסיון של כוחות חרשים, זה מרשים. יש תיאור נאמן של הווי. זהו תומרגלס קולנועי, שעם התבסלותו יוליד יצירות כמו בלזו לחופש הנודול. וכעיקר: טוב לדעת כי צומח לקולנוע הישראלי דור חרש ומוכשר.

מנחמי

לתרבת אותי. אני מודה לה על כך עד היום. לגאלריות של לונדון באתי תודות למוניקה, ידידתי המנוחה, ובצורה רומה הגעתי למוסיאונים של אמסטרדם, וינה וניירורק. גם את מוסיאון ישראלי הונחתי במשך זמן רב. השבוע באתי לשם לראות את התערוכה של אילנה גור, ידידתי מנוער (הנעורים שלה, לא שלי). ניצלתי את ההזדמנות כדי לראות גם מוצגים אחרים.

בצהרי אותו יום הייתי בכנסת, שם נפגשתי עם הירוקים מגרמניה. בין פגישה זו ובין פתיחת תערוכתה של אילנה היה "חלוף" של כמה שעות. היה עלי להחליט אם לבלותן במיונן הכנסת, תוך התבוננות במוצגים המשונים המסתובבים שם, או להקדים וללכת למוסיאון. בחרתי באפשרות השנייה, ולא התחרטתי.

קודם כל התפעלתי מן הסדר והנקיון — תכונות שאינן הכי תרירות בארץ. רמת-התחזוקה היא מעל לכל ביקורת. רחל אשתי סחבה אותי תחילה לתערוכה של בועז טל. רחל היא עכשיו ג'אנקי של צילום, ובוזעו טל היה מורה שלה. זוהי תערוכה די מהממת. כולל מלכני ארוך ללויים תצלומים בגודל של בני-אדם (כמעט). טל צילם את עצמו, את אשתו ואת ילדיו בעירום מלא וחלקי. עירום בילתי-מיני לגמרי, שבו

אורי אבנרי

אורי יואל

אישי

התחלפו כמתכוון תפקידי הגבר והאשה. בתצלומים הענקיים יש מאות פרטים קטנים, ואפשר להתבונן בהם שעה ארוכה. הרך מבוזעו טל ללכנה גור עוברת באולמות רבים, סחורי סחור, כמו במבוכ עתיק. אך תמלתי בתערוכה של פסלים מכסיקאיים טרוסקולומביים ("פרה-קולומביאנים") בשפת המוסיאון, המועקת מלעז) — פרצופים משונים של אינדיאנים מלפני הרבה מאות שנים, שהמתבונן בהם נוטה להגיד לעצמו: "אוי, הפרצוף הזה מזכיר לי את..." גם בתערוכה זו אפשר להסתכל במשך שעות.

בהזדמנות זו ביקרתי גם אצל האימפרסיוניסטים (ההתרשמונים?) משוסימה נמשך מבטי כמיוחד אל "רחוב בכרלין בשלג" של לטר אורי, תמונה הקופצת כאילו מן הקיר. (כשסירפתי על כך לייגאל תומרקין, שתמונותיו שוכנות באולם הסמוך, הוא תמה על השמרנות של טעמי.) אך גם קלוד מונה ושאר החברים הצרפתיים משכו אותי, כמוכן.

אחרי שנסתיים ביקורי חיכיתי לידידים ביציאה מן הבניין. לא היה שם כסא פנוי, מלבד הכיסאות שליד דוכן-הקבלה. מכיוון שהצוות כבר הלך הביתה, תפסתי את מקומם. במשך רבע שעה פנו אליי הרבה אנשים שביקשו הדרכה, אפימונים ועצות בכמה שפות, לא יכולתי לעזור להם בהרבה, מפני שלא היה לי מושג, אך התרשמתי מן החיים השוקקים במקום.

השואה האחרת

משוסימה לא קראתי מעולם את סיפרו של פראנץ רופל, 40 הימים שול מוסה דאג, שהיה ספר-חובה בימי-נוער. הוא מתאר את מאבק-הגבורה של הארמנים בתורכיה, בימי מילחמת-העולם הראשונה, כאשר ביצעו בהם התורכים רצח-עם, זה היה הפשע הגדול ביותר של המאה — עד לימי השואה שלנו. אולם לא שמעתי מעולם את דעת התורכים על פרשה זו. איך נראים המאורעות בעיניהם? עכשיו פירסמו תריסר אירגונים תורכיים לאומיים — אירגונים של עובדים, מעבידים, עיתונאים וכו' — מודעת-ענק באירופה, ובה מסרו את הגרסה התורכית הרישמית.

דרון ברבי וגילי בריאזיליו ב"עורבים"

הראיון הארוך עם אידה נודל בתוכנית מוסף המוספים עורר כי רגשות מהולים. מהולים מאוד.

אידה של הטלוויזיה החינוכית אינה אידה של הערוץ השני. שישה ימים קודם לכן. היא כאילו התבגרה בכמה שנים טובות. היא חרלה לחיך ולחשוף את שינייה-הכספית המבריקות. היא הפכה אשת-בשורה.

לשידור זה הזמן כמראיין הרב ח"כ אליעזר ולרמן, הגורו של גוש-אמונים. כמעט וריחמתי עליו. הוא ניסה להוציא ממנה כמעט בכוח הצהרה של חזרת-בשובה. האם אלוהים עוז לה? אידה לא אשרה. האם דתי-ישראל היתה לה לעזור אידה התחמקה. לבסוף, כמעט ביאוש, הציע לה ולרמן "כוח מיסטי". טוב, אמרה אידה, אולי היה שם אידה כוח מיסטי.

איני יודע אם המתרגמים נהגו בכורות האופיינית לרבים

ממתורגמני-הטלוויזיה, או שסייפו את הרברים במיד. על כל פנים, כתירגום הופיעה שוב ושוב המילה "מאסר". אידה לא השתמשה במושג זה כלל, מפני שאינו נכון. אידה לא היתה במאסר כסיביר, וגם לא במולד-אביה. היא היתה בגלות-פני-מית. זהו עונש המהיכי את הקורבן לשהות במקום מסוים, הרחק ממקום-מגוריו הרגיל, אך אינו מטיל עליו שום הגבלות פיסיולוגיות.

נודל

(ועונש זה קיים גם בחוק הישראלי — בתקנות-החירות הבריטיות. הוא הופעל לא-אחת נגד אזרחים ערביים, בשנות ה-50 וה-60. אנשי אל-ארד מנצרת הוגלו, בשעתו, לדימונה ולבית-שאן.)

מדיכרי אידה עצמה התברר שהיא היתה בכפר הסיבירי בחופש יחסי. לא אימת השליטנות היתה עליה, אלא אימת הגברים כסכיבה, שנטפלו לאשה הבורדה. נראה כי אידה ידעה היטב להתגונן. אחר-כך קנתה צריף וחלקת-ארמה, גידלה ירקות ותרנגולות ואף הצטלמה במשך יומיים בסרט. כל זה לא היה מובן לולדמן, והוא חזר ושאל שאלות שלא-לעניין. לאנשים כמוהו יש היכולת להתעלם מכל דבר שאינו תואם את מושגיהם הקבועים מראש. הם פשוט אינם שומעים.

עד כאן אפשר היה ללוות את דבריה של אידה בהערכה ובכבוד. אשה חזקה. אך מכאן והלאה נכנס לעניין יסוד אחר, מדאיג תחילה, ואחר-כך מפחיד.

אידה התחילה לדבר על כנסת ההשמדה הפיטית, המרפת כביכול על יהודי ברית-המועצות. הפוגרומים מן המאות הקודמות עומדים להתחרש. יש להזעיק את העולם.

כל זה על שום מה? על שום שנודע לה שיהודי אחד נרצח בלנינגראד.

רציתי להגיד לה: יהודי אחד נרצח הבוקר גם בתל-אביב, לא הרחק מהמערכת שלי. ואני מניח שבין מאות האנשים, הנרצחים מידי יום בארצות-הברית, יש גם יהודי אחד או שניים. אולם אידה ריברה בתוקף של שיכנוע עצמי מוחלט. יהודי אחד נרצח בלנינגראד, שמוקד של מעשי ייערך מרחי-דמים, והמוני יהודים יירצחו בידי "האספסוף".

תמהתי מה פשר הדיבור הזה. האם זוהי המצאה צינית? האם מנקשת אידה לעלות על סוס חדש? אחרי שנגמר הסוס של ה-היסטוריקים" ו-האסיר-יציון", שעליו רכבו אנאטולי שצ'רנסקי ושות' מסביב לכדור-הארץ, האם מצאה אידה נושא חדש, עוד יותר מבהיל, כדי להגיע לשוועייעולים ולקהילות אמריקה, "יהודים הצילו, הולכים לרצוח, לאבד ולהשמיד את אחיכם?" הגלאנסוט' של מיכאל גורבאצ'וב אינו מוצא חן בעיני אידה. הגלאנסוט' יביא לפוגרומים. הוא יתן פיתחויפה לאנטי-שמשים. תהיה הסתה. האספסוף יתקומם.

בתיקונים קלים יכלו דברים כאלה להישמע גם כפי ריביו של גורבאצ'וב בצמרת המפלגה הקומוניסטית. אל תתן להם גלאנסוט'. אל תתן חופש-דיבור, ולוא גם מוגבל. האספסוף ירים ראש, ומי יודע מה יקרה אז?

אילו ידעה אידה נודל המוקרטיה מהי (ומניין היא יכולה לדעת?) היא היתה מבנינה כי בדמוקרטיה קוראים לאספסוף "ציבור", ושניתן בה פיתחויפה לכל הדיעות, גם המתועבות. ואם אנטי-שמשים רוסים רוצים לדבר על היהודים כמו שהרב מאיר כהנא מדבר אצלנו על הערבים, מי אנחנו שנליון? זהו מחיר הדמוקרטיה.

אשר לפוגרומים ולרצח המוני היהודים, אני מרשה לעצמי לומר שזוהי שטות. אידה נודל היתה מנותקת מן החיים ברוסיה במשך שנים רבות. כבר גידל כסיביר עיירה קטנה במולדאביה אינם נקודות-תצפית טובות למי שרוצה לנתח את התהליכים העמוקים העוברים על החברה הסובייטית.

אבל מי אני שאעצור בעד אידה נודל? אין ספק שהיא תהיה להיט עולמי. היא תעבור מעיר לעיר, תנאם לפני הקהילות, תיוודע עם רוגל רגן ומרגרט תאצ'ר, ותבשר לכל: הולכים לרצוח את המוני היהודים כברית-המועצות. בין סיור לסיור בנורדי גם תיאור לגור עימנו, בדירה שממשלת-ישראל השיגה עבורה. כך עושים גם שצ'רנסקי והאחרים.

ביקור במוסיאון

בדרך-כלל איני מרבה ללכת למוסיאונים. משהו מפריע לי ללכת למוסיאון, לעבור ממוצג למוצג. קשה לי להסביר זאת. בנובר של פאריס ביקרתי רק תודות לדיילת המורה, שהיכרתיה בטיסה לעיר-האורות ושקיבלה על עצמה את המשימה